

*Назаренко Н. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Маріупольського державного університету**Льїна Є. Ю.,**студентка II курсу магістратури
Маріупольського державного університету*

СИСТЕМА ПЕРСОНАЖІВ У ТВОРАХ КОНТРАКУЛЬТУРИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню системи персонажів в англомовних творах контркультури на прикладі романів шотландського письменника Ірвіна Уелша «На голці» й американського митця Чака Паланіка «Бійцівський клуб». Контркультура – це соціополітичний термін, що вказує на протиріччя між домінуючою чи основною ідеологією й альтернативними системами цінностей, тим самим створюючи колективний голос, котрий можна вважати значною меншиною.

Роман І. Уелша «На голці» має форму збірки новел, у яких ідеться про життя різних мешканців Единбургу – наркоманів і людей, що їх оточують. У центрі твору – боротьба молодого хлопця Марка Рентона із самим собою, людьми навколо нього і важким, жорстоким світом. Безіменний наратор роману Ч. Паланіка також веде боротьбу – спочатку з безсонням, спровокованим стресом на роботі, а після зустрічі з двома іншими харизматичними маргіналами Марлою і Тайлером створює бійцівський клуб. Паланік досліджує тему боротьби і руйнації протягом всієї книги, в якій персонажі руйнують своє життя, тіло, будову та історію свого міста. «Бійцівський клуб» – це історія про нескінченну боротьбу між класами. Творчість Ч. Паланіка за тематикою і світоглядом, засобами нарації, композиційними особливостями схожа зі стилем І. Уелша. Обидва письменники вважаються визначними представниками контркультури генерації X.

Методика проведеного дослідження ґрунтується на системному підході до об'єкта вивчення, що передбачає органічне поєднання загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, узагальнення) й описового та компаративного методів. Прийом пильного прочитання, а також контекстуальний метод і елементи структурного та формального методів покладені в основу аналізу літературних текстів.

Визначено, що в означених творах контркультури система персонажів складається з трьох рівнів, а саме: головного героя-бунтаря (пасивного чи агресивного), котрий протягом роману розвивається та впливає на подієвий ряд; близького кола спілкування головного героя (також бунтарів, загалом друзів), яке характеризує героя, але не ініціює події та не впливає на розвиток подій; соціального середовища (старшого покоління та суспільства споживання взагалі), що ігнорує потреби героїв-бунтарів.

Ключові слова: контркультура, герой-бунтар, система персонажів, функція персонажа, подія.

Постановка проблеми. Контркультура розглядається як складне, суперечливе соціокультурне явище, що охоплює не тільки ідеологізовані та стихійно-безпосередні форми критич-

ної, опозиційної свідомості, а і сферу практичних взаємодій, культурних настанов, художньої творчості. Естетична наповненість контркультури має хаотичний, атональний характер, що виражається в абсурдності театру, неформленому потоці свідомості в літературі, безпредметному відображенні у живописі. Головний принцип контркультури – бездіяльний початок, який заперечує досягнення людського духу.

Твори контркультури, зокрема творчість англомовних авторів І. Уелша (Irvine Welsh, born 1958) та Ч. Паланіка (Chuck Palahniuk, born 1962), у вітчизняному літературознавстві практично не досліджені. Ірвін Уелш міцно закріпив за собою статус культового письменника у жанрі контркультури, відомий він і як «співак хімічного покоління». Для його творів, найвідоміші з яких романи «На голці» («Trainspotting», 1993), «Бруд» («Filth», 1998), «Кошмари лелеки Марабу» («Marabou Stork Nightmares», 1995), характерний грубий шотландський діалект і бруталні описи реалій единбурзького життя. Чак Паланік («Бійцівський клуб» – «Fight Club», 1996; «Колискова» – «Lullaby», 2002; «Примари» – «Haunted», 2005; «Прокляті» – «Damned», 2011 та ін.) також має свій особливий стиль письма, що характеризується нелінійним типом оповіді, героями-маргіналами, які шукають своє місце в житті; мінімалізм, повторенням певних рядків протягом усього роману; цинізмом, їдкою іронією і чорним гумором.

До творів альтернативної культури критики зазвичай звертаються у соціологічних і психологічних контекстах, але, на жаль, немає ґрунтовних літературознавчих розвідок з означеної проблеми. Все вищенаведене підкреслює актуальність і новизну цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій роботі спираємося на праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі літературознавства, зокрема ті, що стосуються історично-літературного й теоретичного окреслення явища контркультури, а також загальнометодологічні дослідження проблем літературного процесу, системи персонажів і характеру нарації у творах, жанру, сюжету. Це праці З. Асадової, Р. Барта, А.-Ж. Греймаса, Л. Гінзбург, Ю. Давидова, В. Шміда та ін.

Мета статі – аналіз системи персонажів творів контркультури (на прикладі творів І. Уелша «На голці» та Ч. Паланіка «Бійцівський клуб»). Завдання статі:

- Охарактеризувати термін «контркультура» як соціальне та культурне явище.
- Виявити специфіку творів контркультури на рівні персонажів.
- Дослідити функції персонажів у цих творах.

Виклад основного матеріалу. Контркультура – у широкому значенні – напрям розвитку культури, який активно протистоїть «офіційній» традиційній культурі, будь-які форми девіантної поведінки. У такому розумінні контркультура зближається з поняттям альтернативної культури. У більш вузькому і конкретному значенні термін «контркультура» вживається для означення форми протесту проти культури «батьків», що поширилася серед частини американської молоді в 60–70-х рр. ХХ ст. [1]. Термін «контркультура» було введено американським культурологом, соціологом та істориком Т. Розаком, котрий у своїй книзі «Створення контркультури» (1969 р.) визначив контркультуру як тип протестуючого світовідчуття, «стану», характерного для «дітей технократів», тобто для привілейованого студентства та інтелігенції. Однак це визначення не повністю розкриває значення терміна «контркультура» і зміст самого цього соціокультурного феномена, який виявився досить складним, про що свідчать ті суперечки і дискусії, що ведуться навколо цього поняття уже кілька десятиліть. Контркультура виникла в США в період відносно стабільного економічного розвитку. На тлі такого стійкого економічного процвітання особливо чітко проявилися суперечності у сфері духовного життя американського суспільства. Дуже важливо тут підкреслити, що феномен контркультури як протест ліво-радикального характеру був викликаний неекономічними причинами [2, с. 23–24]. Контркультура народилася в кінці 60-х рр., коли, як відзначали соціологи Ю. Давидов і І. Роднянська у своїй праці «Соціологія контркультури: критичний аналіз», рух «нових лівих» досяг свого піку, опинився у безвихідному тупику і почав швидко розпадатися. Контркультурний рух об'єднав багатьох розчарованих в екстремістській ідеології та практиці «нових лівих», охопивши також прихильників ідей «внутрішньої революції», «революції свідомості», «революції почуттів» за допомогою магії, окультизму, йоги тощо [3, с. 34].

Контркультура виникла внаслідок розчарування значної частини молоді в цінностях західної культури, в «стилі американського життя», в науково-технічному прогресі взагалі, який, як виявилось, не означає прогресу суспільства загалом. Контркультура виявила, що навіть якщо матеріальне процвітання комусь і забезпечено, то це не гарантує духовного процвітання, воно не дає громадянам ні моральних орієнтирів, ні сенсу життя. Іншими словами, контркультурний протест вказує на відмінність традиційних проблем «рівня життя» від нових проблем «якості життя».

Необхідно відзначити, що на початку формування контркультури її соціальною базою була молодь, студентство з елітних університетів, наукова і творча інтелігенція – так формувалася «новий клас носіїв культури протесту», тобто центр протесту переміщався від робітничого класу до привілейованих верств суспільства. У руслі контркультурного руху молодь висловлює свій протест і опір усталеним нормам моралі, стереотипам і цінностям старших поколінь, порушує всі заборони, стверджує культ вседозволеності, виробляючи свої екстравагантні поведінкові «коди» в стилі життя, в мові, манері триматися, в одязі, зачісках, мета яких – якомога різкіше відрізнятись від дорослих і якомога сильніше їх епатувати, обурювати, викликати моральну паніку. Молодь піддавала критичному перегляду всі «цінності старших»: цінності влади, культури, способу життя – за те, що суспільство терпить і мириться з несправедливістю і нелюдністю, брехнею і жор-

стокістю. У погоні за матеріальними благами, за вдосконаленням техніки, управлінням виробництвом, за нескінченними інноваціями повністю втратили свою значущість такі речі, як людське щастя, чуйність, індивідуальна свобода, духовна близькість у відносинах між людьми [2, с. 25–28]. В силу свого характеру представники ідеології контркультури реалізують своє розуміння ступенів свободи. Пізнання світу опосередковано ірраціональними тенденціями, що підживлюють тягу молодого покоління до занурення у несвідоме, змінені стани свідомості, пов'язані часом і з одурманенням наркотичними засобами [4, с. 49]. Однією з характерних технік, за допомогою яких досягається ефект підміни реальностей, є вибудовування образу ворога, що передбачає звернення до глибинних структур соціальної психології (опозиція «свій – чужий»). У контркультурі ворог кристалізується у вигляді «відчуженої» реальності, яка продукується офіційною ідеологією. Образ ворога, мислимий як загроза, забезпечує консолідацію носіїв контркультурного світогляду і також виконує функцію пропаганди [5, с. 78]. Саме тому центральні персонажі контркультури втілюють протест проти офіційної культури, використовуючи найбільш обурливі та провокуючі засоби.

Персонаж у мистецтві та літературі зокрема – це центральний образ, довкола якого розбудовується певний твір. Персонаж може виконувати центральну, головну або другорядну, епізодичну роль або про нього може лише згадуватися [6, с. 206–207]. Протягом одного тексту персонаж може виявлятися в найрізноманітніших формах: як згадка про нього в промовах інших дійових осіб, розповідь автора або оповідача про пов'язані з персонажем події, аналіз його характеру, зображення його переживань, думок, промов, зовнішності сцени, у яких він бере участь словами, жестами, діями та ін. Механізм поступового нарощування цих проявів особливо очевидний у великих романах із великим числом дійових осіб [7, с. 89].

Однак питання класифікації персонажів є дуже дискусійним у літературознавстві. Сьогодні є безліч підходів до класифікації персонажів за багатьма критеріями: за характером дій, що виконують персонажі (В. Проп), за послідовністю вчинків (Кл. Бремон), за відносинами, у які персонажі можуть вступати з іншими персонажами (Ц. Тодоров), за функціями, що виконують персонажі (Р. Барт) та ін. [8, с. 218–219].

На наш погляд, для аналізу романів І. Уелша «На голці» та Ч. Паланіка «Бійцівський клуб» доцільно використати підходи Р. Барта й А.-Ж. Греймаса.

Французький літературознавець А.-Ж. Греймас у своїй праці «Структурна семантика» пропонує описувати та класифікувати персонажів наративних творів залежно від того, що вони роблять (звідки і їх назва – актанти). А.-Ж. Греймас формує список персонажів, котрі складають три парадигматичні опозиції: адресант / адресат, помічник / противник, суб'єкт / об'єкт. Модель А.-Ж. Греймаса працює таким чином:

1. Адресант ініціює події.
2. Адресат отримує від події вигоду.
3. Противник уповільнює або заважає події, протистоячи суб'єкту або конкуруючи з ним за об'єкт.
4. Помічник наближає подію, допомагаючи суб'єкту [9, с. 248–257].

Французький літературознавець, представник структуралізму Р. Барт у роботі «Введення до структурного аналізу наративних текстів» дає більш широке визначення функції. Всі еле-

менти він ділить на функції та індекси. Функції поділяються на основні (ядерні) та допоміжні (каталізатори). Перші визначають сюжетні траєкторії, створюючи або вирішуючи напружену ситуацію. Каталізатори не вносять у ситуації ніяких принципових змін і заповнюють проміжки між вузлами, створюючи в тексті зони безпеки, спокою, перепочинку. Індекси допомагають розкрити характер персонажа, його емоційний стан, окреслити атмосферу, в якій відбувалася дія. Індекси Р. Барт ділить на ознаки й інформанти. Ознаки описують вагомий зміст персонажів і подій. Інформанти ідентифікують персонажів і події в часі і просторі. Ознаки треба розшифровувати; інформанти надають розповіді достовірності та не несуть значущих смислів. Ядерні функції й ознаки розташовуються навколо вузлових подій сюжету, а каталізатори та інформанти знаходяться в проміжках між ними, і хоча не несуть прямої інформації про сутність і сенс події, організують ключові події у просторі та часі [8, с. 196–215].

Два розглянуті підходи є основою для нашого аналізу системи персонажів у романах І. Уелша «На голці» та Ч. Паланіка «Бійцівський клуб». Ми вважаємо доцільним аналізувати персонажів творів таким чином:

– «На голці»: Марк Рентон – головний герой; його нарко-, алкозалежні друзі – представники нового покоління контркультури; родичі, знайомі – представники «старого» покоління.

– «Бійцівський клуб»: трійця Тайлер Дьорден, Марла Зингер та оповідач як різні особистості однієї розщепленої свідомості; учасники бійцівського клубу та проекту «Розгром»; інші: учасники груп підтримки, робітники сфер обслуговування тощо.

Марк Рентон (Mark Renton), як головний герой роману «На голці», виконує функцію адресата, адже він ініціює події у реальному світі. Незважаючи на те, що у творі не усі зміни стосуються головного героя (автор зображує також життя другорядних персонажів, його друзів), ми маємо підкреслити, що на виокремлення головного героя впливають також особливості подієвого ряду твору. Подією в художньому творі називається відхилення від норм фіктивного світу. Умовами події є фактичність і результативність. Саме Марк Рентон ініціює події результативним засобом. Що стосується інших персонажів, то зміна тільки розпочата (інхоативний спосіб дії) або перебуває тільки у стані здійснення (дуративний спосіб). Рентон – голос розуму серед своєї групи друзів. Він розповідає про своє повсякденне життя – від підтримки наркотичної залежності та дрібних крадіжок до взаємодії з «нормальним світом» – із цинічним підходом. Він розуміє безглуздість суспільства, але вживання наркотиків вважає засобом уникнути депресії та надати сенс своєму життю. Саме наркотики й алкоголь є певним елементом відчуження від світу для Рентона та його кола спілкування. Але протягом роману Рентон усвідомлює безвихідність свого існування та втікає від неблагополучного суспільства. Це свідчить про те, що Рентон розриває коло інхоативних дій і чинить подію [10, с. 11].

Як зазначалося раніше, друзі головного героя не ініціюють події, тому характерно, що вони виконують допоміжні функції. На зовнішньому рівні приятелів головного героя можна ідентифікувати як противників, адже вони, хоча і пасивним способом, заважають розвиватися головному герою, але на внутрішньому рівні вони є індексами, що не вносять певних змін, а лише характеризують героя та його розвиток. Серед друзів Рентона можна виділити таких, як:

– Картопля (Spud) – наївний і доброзичливий хлопець, єдиний, до кого Рентон ставиться широко та по-дружньому. Через свій характер Картопля часто є об'єктом насмішок, навіть друзі хлопця використовують його. Він вживає героїн, щоб почуватися добре, бо розуміє, що він не зможе нічого досягти у цьому жорстокому суспільстві.

– Хворий (Sick Boy) – аморальний і самовпевнений хлопець, для якого світ сексу та наркотиків є засобом самоствердження та суцільною розвагою. Він використовує друзів і жінок заради досягнення власної мети. До кінця роману він став сутенером молодих дівчат, що загалом є задоволенням «єго» хлопця.

– Томмі (Tommy) – друг дитинства Рентона. Томмі не вживає героїн, займається спортом. Однак після розлучення з дівчиною він намагається позбавитися від депресії, експериментуючи з героїном. Згодом залежність Томмі, його занепад і смерть лишаються на совісті Рентона (і частково спровокували його серйозно спробувати тверезий засіб життя).

– Бегбі (Begbie) – агресивний психопат, котрий провокує своїх «друзів» на напади та жорстоку поведінку. Він не вживає наркотики, але є залежним від алкоголю, що часто впливає на ще агресивнішу реакцію. Загалом також використовує друзів і намагається їх залучити до нелегальних справ (самовільного життя у Рентона та шантажу, аби Рентон згодився продавати наркотики).

Усе це свідчить про те, що вживання наркотиків та алкоголю для молоді є можливістю втекти від реальності. Вони не потрібні сучасному суспільству, бо вони не такі сильні, впевнені, талановиті, привабливі. Вони поринають у світ ілюзій, щоб отримати те, чого не можуть отримати у світі тверезості. Саме тому їхні дії пасивні та не сприяють подієвості роману, але характеризують головного героя, котрий розвивається протягом твору та виходить у реальний світ.

Представники «старого» покоління, загалом родичі, є інформантами, які ідентифікують персонажів і події в часі і просторі. Вони не вносять змін у розвиток сюжету та не допомагають героям. Ця частина суспільства загалом пасивна, але навіть активні їх дії (батьки Рентона намагаються боротися з його наркозалежністю) не впливають на сюжет (Рентон декілька разів знов починав вживати наркотики і тільки остання його власна спроба була вдалою). Саме ця функція «старого» покоління вказує на віддаленість двох поколінь, ігнорування потреб молоді. Як інформанти, представники «старого» покоління не впливають на сюжет загалом. Батьки не впливають на життя дітей через небажання, непотребу, непорозуміння.

Аналогічно побудована система персонажів у романі «Бійцівський клуб» Ч. Паланіка. У головного героя роману, який є оповідачем свого життя, немає імені. Він – представник суспільства споживання: він має все (квартиру, роботу, безліч меблів, одягу), але не має нічого (родини, друзів, дівчини). Єдине постійне коло спілкування – групи підтримки невеличких хворих, котрі оповідач відвідує для того, щоб позбавитися безсоння. Крім цього, оповідач страждає дисоціативним розладом ідентичності. З появою Марли (Marla) та Тайлера (Tyler) (субособистостей головного героя) розширюється коло знайомих, але сам оповідач не грає ключову роль у цих відносинах, а підпорядковується субособистостям. Саме Марла та Тайлер є рушіями сюжету, є адресатами, котрі впливають на подієвість твору. У різний спосіб Марла (фемінний) і Тайлер (маскулін-

ний) протистоять суспільству консьюмеризма. Головний герой протягом твору намагається прийняти одну із сторін, саме тому, на нашу думку, він представлений безіменним, адже герой не розуміє своєї мети у житті та ролі у суспільстві. У романі оповідач виконує функцію каталізатора, він спостерігає за подіями у своєму житті, але сам їх не ініціює. Лише наприкінці роману оповідач, усвідомивши свою хворобу, перетворюється на ядерного персонажа, який впливає на розвиток сюжету.

Проект «Розгром» – це таємний клуб, заснований Тайлером для протесту, бунту проти сучасного суспільства. Представники Проекту виконують функції помічників та індексів. Вони допомагають герою досягати своїх цілей та ідентифікують головних героїв у часі та просторі. Самостійно вони не ініціюють події, вони підвладні засновнику Проекту. Саме тому майже ніхто не має імен, бо вони не індивідуальності, а потужна сила протесту, втілення ідей героя.

Що стосується соціального середовища або ж його відсутності, на нашу думку, це свідчить про те, що це середовище виконує функцію інформанта. Аналізуючи роман, ми встановили, що до соціального кола спілкування героя належать його співробітники, члени груп підтримки, деякий обслуговуючий персонал. Необхідно зазначити, що цих персонажів можна поділити на дві категорії: тих, які згодом стали членами Проекту «Розгром», і тих, що залишилися «сірою масою». Друга категорія наявна у романі, але зовсім непомітна. Так само, як у романі «На голці», вони не зацікавлені проблемами бунтарів, лише ігнорують їх. Вони не впливають на розвиток сюжету, бо не хочуть або не можуть знайти взаєморозуміння з бунтівниками.

Висновки. Підбиваючи підсумки, ми можемо стверджувати, що у романах контркультури англомовних авторів система персонажів подібна. Ми можемо класифікувати персонажів згідно з функціями, які вони виконують, за трьома рівнями. Перший рівень – це головний герой (герої), котрий протестує проти бездіяльної та безглуздої реальності. Цей герой – самотній, знедолений, розчарований, слабкий. Але наприкінці роману він знаходить рішення та з пасивного персонажа перетворюється на активного. Другий рівень складається з близького кола спілкування головного героя. Представникам другого рівня характерні аналогічні риси, єдина різниця полягає в тому, що вони – статичні, не розвиваються, на відміну від головного героя. Вони пасивні («На голці») або агресивні («Бійцівський клуб»), але не розуміють, яким чином подолати систему. Третій рівень складається з представників безглуздої реальності. Вони не впливають на сюжет, майже не взаємодіють із головними героями, а будь-яке зіткнення закінчується непорозумінням. Перспективи дослідження ми вбачаємо в більш детальному вивченні першого рівня персонажів, а саме головних героїв, і дослідженні особливостей фокалізації у творах контркультури.

Література:

1. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Контркультура>.
2. Султанова М.А. Філософія контркультури Теодора Роззака: (очерк філос. публіцистики) Москва : ИФРАН, 2009. 175 с.
3. Давыдов Ю.Н., Роднянская И.Б. Социология контркультуры: критический анализ. Москва : Наука, 1980. 264 с.

4. Асадова З.Н. Контркультура и проблемы современной молодежи. *Международный журнал экспериментального образования*. 2014. № 8. С. 47–50.
5. Мясникова А.С. Контркультура как идеология. *Вестник ВГУ: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2008. № 1. С. 78–82.
6. Літературознавча енциклопедія / уклад. Ю.І. Ковалів. Т. II. Київ : Академія, 2007. 623 с.
7. Гинзбург Л.Я. О литературном герое. Ленинград : Советский писатель, 1979. 224 с.
8. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов. Москва : МГУ, 1987. 512 с.
9. Греймас А.-Ж. Структурная семантика. Москва : Академический проект, 2004. 368 с.
10. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

Nazarenko N., Ilina Ye. System of characters in the countercultural works

Summary. The article is devoted to the study of the system of characters in English-language countercultural works. The study is based on the novels by Scottish writer Irwin Welsh “Trainspotting” and Americanist Chuck Palahniuk’s “Fight Club”. Counterculture is a sociopolitical term indicating a point of dissent between dominant or mainstream ideologies and alternative value systems, so creating a collective voice that can be considered a significant minority.

The novel “Trainspotting” has the form of a collection of short stories, written in either Scots, Scottish English or British English, revolving around various residents of Edinburgh who either use heroin, are friends of the core group of heroin users, or engage in destructive activities that are implicitly portrayed as addictions that serve the same function as heroin addiction. The story is centered around Mark Renton, an ordinary twenty-two year old young man who struggles with himself, the people around him, and a hard, cruel world. The unnamed narrator of Ch. Palahniuk’s novel also struggles, initially with insomnia triggered by stress at work, and after meeting with two other charismatic margins Marla and Tyler, creates a fight club. They continue fighting until they attract crowds of people interested in the fight club. “Fight club” is a story that shows the struggles between the upper class and lower class people. Palahniuk explores the theme of destruction throughout the book whereby the characters destroy their lives, body, building and the history of their town. Ch. Palahniuk’s creativity in theme and outlook, means of narration, compositional features is similar to I. Welsh’s style. Both writers are considered prominent representatives of the counterculture of Generation X.

The research methodology is based on a systematic approach to the object of study, which involves an organic combination of common scientific methods (analysis, synthesis, generalization), and descriptive and comparative methods. Principle of careful reading, as well as the contextual method and elements of structural and formal methods are the basis for the analysis of literary texts. It is determined that in the defined works of counterculture the system of characters consists of three levels, namely: the main rebel character (passive or aggressive), which throughout the novel develops and influences the event series; the close circle of communication of the main character (also rebels, generally friends), which characterizes the hero, but does not initiate events and does not affect the development of events; a social environment (older generation and consumption society in general) that ignores the needs of rebel heroes.

Key words: counterculture, rebel hero, character system, character function, event.